

## ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

DOI [10.26565/2225-7756-2022-72-02](https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-72-02)  
 УДК 159.953.34-021.473-053.85/.88

О. Ф. ІВАНОВА (Олена Феліксівна Іванова)

доктор психологічних наук, професор,  
 професор кафедри загальної психології  
 Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
 майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022  
<https://orcid.org/0000-0002-6130-3342>

E-mail: [ofivanova@karazin.ua](mailto:ofivanova@karazin.ua)

А. В. БОНДАРЕНКО (Анастасія Володимирівна Бондаренко)

студентка факультету психології  
 Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна  
 майдан Свободи, 4, Харків, Україна, 61022  
<https://orcid.org/0000-0001-6560-839X>

E-mail: [hedgebogasia@gmail.com](mailto:hedgebogasia@gmail.com)

### ВПЛИВ НЕГАТИВНИХ СПОГАДІВ ОСОБИСТОСТІ НА ОСОБЛИВОСТІ САМОСПРИЙНЯТТЯ

Питання впливу пам'яті на особистість є актуальним і таким, що потребує експериментального дослідження. В статті подано теоретичний аналіз аспектів автобіографічної пам'яті, які здатні сполучати сфери функціонування особистості та мнемічних процесів. В контексті розвитку ідей Г. К. Середи щодо взаємозв'язку і взаємовпливу пам'яті й особистості було проведено емпіричне дослідження, метою якого стало вивчення впливу негативних спогадів на особливості самосприйняття особистості у людей середнього та старшого віку. Методом дослідження особливостей самосприйняття обрано багатфакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла. Автобіографічне інтерв'ю, покликане актуалізувати негативні спогади, зайняло позицію експериментального втручання, стало джерелом спогадів і матеріалом для аналізу. Було з'ясовано, що актуалізація негативних спогадів особами старшого віку призводить до низки зрушень у самосприйнятті власної особистості безпосередньо після процесу пригадування.

**Ключові слова:** автобіографічна пам'ять, нарратив, особистість, негативний спогад, самосприйняття, риси характеру.

**Як цитувати:** Іванова, О., Бондаренко, А. (2022). Вплив негативних спогадів особистості на особливості самосприйняття. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Психологія», (72), 15-25. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-72-02>

**In cites:** Ivanova, O., Bondarenko, A. (2022). The impact of negative personality memories on the features of self-perception. *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series Psychology*, (72), 15-25. <https://doi.org/10.26565/2225-7756-2022-72-02>. (in Ukrainian).

#### Постановка проблеми.

Пам'ять є однією з найбільш досліджених психологічних функцій в психології. Вона виявилась тим психологічним феноменом, який можна було досліджувати експериментально, і починаючи з класичних робіт Еббінгауза, пам'ять привертала до себе увагу психологів різних шкіл і напрямків. Пам'ять займала важливе місце в дослідженнях і когнітивних психологів, і представників психоаналізу, в культурно-історичній теорії і роботах, виконаних в руслі діяльнісного підходу. Результатом цих досліджень стала низка закономірностей, що розкривала як сутність пам'яті, так і різні її аспекти.

Свій внесок у вивчення пам'яті був зроблений представниками Харківської психологічної школи, зокрема П.І. Зінченком, який змінив бачення і розуміння мимовільної пам'яті, зробивши її

предметом свого дослідження. Він показав (Зінченко, 2010), що мимовільна пам'ять не є побічним результатом активності людини, а виконує важливу функцію в її житті, а також довів залежність продуктивності мимовільного запам'ятовування матеріалу від того місця, яке він займає в структурі діяльності. Важливим є те, що П.І. Зінченко показав залежність запам'ятовування від мотивації людини, зв'язавши таким чином пам'ять не тільки з діяльністю, але й з особистістю. З цього зв'язку слідувало, що через мотивацію особистість впливає на пам'ять.

Це положення знайшло свій розвиток у роботах його учня, Г.К. Середи, який висунув ідею щодо впливу не тільки особистості на пам'ять, але й пам'яті на особистість, що виглядає зовсім нетривіальним. Можна припустити, що до цього положення Г.К. Середу привела його так звана

футурогенна гіпотеза, в яку входило положення про орієнтацію пам'яті на майбутнє, яка полягає в тому, що пам'ять відбирає і фіксує те, що буде необхідно людині у майбутньому. Тобто в залежності від особистості, її мотивації, рис характеру їй будуть потрібні ті чи інші речі. Його формула, яка ілюструє інтимний зв'язок пам'яті і особистості, звучить так: «Скажи мені, хто ти, і я скажу, що ти пам'ятаєш. Скажи, що ти пам'ятаєш, і я скажу, хто ти». На жаль, ці його міркування залишилися лише у теоретичній площині, тому важливим є одержання емпіричного доказу наведених положень.

Нами була зроблена спроба емпірично дослідити один з аспектів положення про вплив пам'яті на особистість.

Однак одразу ж виникло питання, який саме вид пам'яті буде досліджуватись. І треба було обрати такий, який найбільш тісно внутрішньо пов'язаний з особистістю. Цим умовам відповідає автобіографічна пам'ять, тому саме вона і була обрана нами для дослідження.

#### Аналіз досліджень

При вивченні автобіографічної пам'яті застосовується різна методологія і підходи: когнітивний, феноменологічний, психоаналітичний, нарративний, соціокультурний, а також поєднання культурно-історичного і діяльнісного підходів, здійсненого в роботах В. Нуркової. Вона визначає автобіографічну пам'ять як вищу психічну функцію, організовану за смисловим принципом, що оперує з досвідом особистості, формує суб'єктивну історію особистого минулого та переживання себе як унікального протяжного у часі суб'єкта життєвого шляху (Нуркова, 2009). Системі автобіографічній пам'яті притаманні багаторівневість та принцип ієрархічності: на мікрорівні знаходяться одиниці аналізу – спогади, що актуалізуються за різними типами (характерні, переломні, «фотографічні», важливі тощо), на макрорівні розташовуються своєрідні мнемічні форми: провідні життєві теми, історія життя, уявлення про власну долю як неподільне, суцільні явище. При такому підході автобіографічну пам'ять можна розглядати на всіх рівнях діяльності суб'єкта: на операціональному рівні присутнє мимовільне згадування окремих епізодів минулого; на цільовому – довільне відтворення на кшталт самопрезентації; на мотиваційному – самоцінне й різнобічне відтворення власного життя (як-то написання мемуарів).

«Екологічний поворот», пов'язаний з ім'ям Найссера, значно збагатив теоретичний фундамент вивчення мнемічних процесів, ствердивши погляд на те, «що теоретичний та практичний підходи до

пам'яті не суперники, а союзники» (Baddeley, Eysenck, & Anderson, 2015). Усвідомлення непродуктивності досліджень пам'яті поза життєвого контексту стало підґрунтям для виходу з суто лабораторних умов перевірки гіпотез на широке поле реальних життєвих ситуацій.

Це стало поштовхом до цілої низки досліджень, пов'язаних з різними аспектами реальності. Вплив культури проявився в дослідженні, в якому утверджується культурна зумовленість вибору когнітивних схем і стратегій пам'яті, її змістовного і функціонального наповнення (Ross, & Wang, 2010). Ще в одній роботі йдеться про вплив культурної (колективної) пам'яті на автобіографічну (суто індивідуальну) на етапах присвоєння, збереження та реалізації у поведінці пластів культурної спадщини (Іванова, 2017). Інший аспект пов'язаний з дослідженням автобіографічних спогадів подій великої емоційної насиченості (наприклад, Cassol et al., 2020), які мають високу значущість в якості особистісного ресурсу ідентифікації.

Автобіографічна пам'ять під впливом тих чи інших проблем може піддаватися перебудові. Так, було показано, що сучасні проблеми впливають на перебудову автобіографічної пам'яті (Brown, 2021). Висувуються припущення, згідно з якими формування особистих і колективних спогадів під час пандемії COVID-19 піддається своєрідній категоризації та інакшому розподіленню на періоди, тобто спогади про початок пандемії характеризуються більшою доступністю в порівнянні з низкою наступних, відбувається переосмислення ролі настільки масштабної події в історії окремої особистості.

Не менш цікавим залишається питання про функціонування високорозвиненої автобіографічної пам'яті (LePort, Stark, McGaugh, & Stark, 2016), а тому не полишаються спроби встановлення кількості й якості деталей автобіографічних спогадів, накопичених впродовж тижнів, місяців, років і навіть десятиліть. Поряд з цим знаходяться підтвердження того, що доволі розлогі й точні автобіографічні спогади можуть бути відтворюваними з опорою на помилкові реконструктивні процеси (Patihis et al., 2013), що змінює погляд на специфіку реконструктивних процесів відносно епізодичного запам'ятовування.

Отже, автобіографічна пам'ять є життєво необхідною для життєспроможності особистості.

У повсякденному житті безпосередній взаємовплив пам'яті й особистості може бути простежений завдяки нарративу як базовій формі об'єктивного існування автобіографічної пам'яті. Нарративна позиція автора-оповідача допомагає виявленню й фіксуванню значущих характеристик його особистості. Форма розповіді здатна

поставати як інструментом пізнання в широкому сенсі, засобом рефлексивного перетворення особистістю власних мотиваційних структур, так і продукувати зміни самої особистості в контексті соціальної взаємодії (Fivush, Habermas, Waters, & Zaman, 2011). Дійсно, співвіднесеність пам'яті й особистості (а саме, узгодженість автобіографічних наративів за часовими, тематичними та показниками обсягу) не дарма вважається основним механізмом обґрунтування самоідентичності через автобіографічну аргументацію (Нуркова, & Василенко, 2013) і тому постає невід'ємним фактором психологічного благополуччя. І якщо спочатку соціальний вплив формує автобіографічну пам'ять, корегуючи її фактологічне наповнення, то згодом ці функції покладаються на особистість, автобіографічна пам'ять розглядається під кутом приналежності до психологічних знарядь регуляції особистісних процесів. Тож цілком закономірним є віднесення автобіографічних спогадів до основних джерел особистісних ресурсів (Іванова, 2021).

Виділяють різні види автобіографічних спогадів. Так, переломні спогади містять інформацію про події, які значним чинном вплинули на самосвідомість людини аж до її перетворення, переорієнтації життєвих принципів. Вони сповіщають про зміни соціальних ролей, життєві труднощі й виклики, особистісний розвиток. Вважається, що завдяки ним відбувається «дорослішання» особистості внаслідок звернення до подій внутрішнього життя (визначених в якості точок відліку, своєрідних поворотних пунктів), що згодом постають маркерами нових координат самооцінки (Нуркова, 2009). До переломних спогадів не завжди належать виключно ті, що продукують кардинальні зміни, але й ті, до яких особистість неодноразово звертається. Безпосереднім предметом переживання переломного спогаду постає його роль в особистісній зміні, а не сама відтворювана подія. Ще однією важливою характеристикою переломного спогаду є поділ уявного біографічного континуума на періоди «до» та «після» – і новий, суб'єктивно цінніший досвід заступає досвід минулий, подекуди навіть відсторонений і відкинутий. Отже, переломні спогади складають ресурс суб'єктивної періодизації життєвого шляху особистістю та визначаються в якості функції регуляції самосвідомості людини.

Загалом функції автобіографічної пам'яті поділяються на орієнтовані на соціальну взаємодію та інтрапсихологічні. Останні включають функції саморегуляції поведінки і станів, а також екзистенційну функцію (пошук свого місця у світі, усвідомлення власної особистості). Нуркова підкреслює факт значущості функції здобуття

життєвих уроків та наступне планування дій «на майбутнє» (Нуркова, 2009), що відповідає положенням футурогенної теорії Г.К. Середи.

Підняте Г.К. Середою питання про взаємозв'язок і взаємовплив пам'яті й особистості базувалось на інтенціональному принципі організації пам'яті, в якому основоположними визнавались вищі мотиваційно-сміслові утворення особистості. Відповідно до цього, сутність пам'яті полягає не у звичайному фіксуванні минулого досвіду, але в селекції того, в чому постане необхідність у майбутньому (Середа, 2010): роль особистості стає ключовою у виборі певної інформації, покликаної стати збереженою і відтвореною, водночас, актуалізована чи то зовнішньо, чи то внутрішньо така інформація стикається з певними рисами особистості і сприяє їх змінам. Тому існує два вектори розвитку процесів і залежностей: шлях «від особистості» й підпорядкований цьому шлях «від пам'яті». Така діакронічність підкреслює одночасність проблеми становлення пам'яті й проблеми становлення особистості, і орієнтація «на майбутнє» постає центральним системотвірним фактором в системі «пам'ять-особистість». До того ж, звернення до названого питання сприяє утвердженню «особистісного» підходу, виходу з лабораторних умов й наближенню науки до розв'язання життєвих, реальних ситуацій.

**Метою** цього дослідження стало вивчення впливу негативних спогадів на особливості самосприйняття особистості у людей середнього та старшого віку.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

1. Провести теоретичний аналіз характеристик автобіографічної пам'яті, основних ідей щодо зв'язку пам'яті й особистості.
2. Виявити самооцінку рис особистості в групі досліджуваних.
3. Одержати розповіді про негативні спогади.
4. Виявити самооцінку рис особистості після актуалізації спогадів.
5. Дослідити відмінності у самооцінці рис особистості під впливом негативних спогадів.
6. Визначити міжгрупові розбіжності впливу негативних спогадів на самосприйняття особистості.
7. Простежити вплив негативних спогадів на зміну самосприйняття рис особистості.

#### **Дизайн дослідження**

Для участі в дослідженні було залучено 32 людини: 25 жінок (78%) та 7 чоловіків (22%) віком від 42 до 79 років, середній вік – 57,4 (ст.відхилення = 11). Професійна приналежність досліджуваних сильно варіює: брали участь викладачі,

(математики, мовознавці, історики тощо), музиканти (піаністи, віолончелісти), медичні працівники, інженери, механіки та інші. Всі досліджувані проживають у Південному регіоні України.

Під час вибору методів дослідження, адекватних висунутим задачам, ми зважали на специфіку поглядів послідовників класичної, романтичної та постнекласичної наукових парадигм у психології, що втілювалось у прагненні зберегти унікальність неподільних і незвідних до умовних абстракцій явищ (тобто одиницею аналізу визнається спогад) при віднайденні загальних закономірностей, підпорядкованих визначним мультипарадигмальним моделям.

Отже, викладені принципи знайшли відображення у запропонованій нами схемі дослідження, яка включає два етапи взаємодії експериментатора з респондентами. Слід зазначити, що дослідження проводилось індивідуально. Під час першої зустрічі пропонувалось відповісти на питання багатофакторного особистісного опитувальника Р.Кеттелла (форма С) (Капустина, 2001). Через певний часовий проміжок, який, в середньому, становив 3,7 доби (мінімальний показник – 1 доба, максимальний – 15), відбувався другий етап, на якому досліджуваних просили розповісти про найнеприємніший спогад з їхнього життя, та, безпосередньо після цього, повторне проходження особистісного опитувальника Р.Кеттелла (форма С). Досліджуваним надавалась наступна інструкція: «Згадайте, будь ласка, найбільш неприємний епізод Вашого життя і розкажіть про нього», при цьому використовувалось проєктивне формулювання, що передбачало вільну трактовку та забезпечувало залучення широкого репертуару спогадів. Треба зазначити, що респонденти були заздалегідь попереджені про конфіденційність дослідження, а можливість отримати результати першого «проходження» методики Р.Кеттелла відіграла роль додаткової мотиваційної компоненти.

У запропонованій схемі дослідження застосування методики Р.Кеттелла дозволяло проводити вимірювання суб'єктивних оцінок вираженості певних особистісних рис, а завдання згадати неприємний епізод і розповісти про нього поставало власне експериментальним втручанням, вплив якого і саме спогаду мали відобразитись у наступному самозвіті за особистісним опитувальником.

Не зважаючи на нинішній плюралізм поглядів щодо визначення феномену особистості, багатство концепцій і, водночас, деяке відставання теоретичної площини від практичних надбань в цій області наукових досліджень, були

зроблені спроби визначення особистості з урахуванням математичних принципів. Так Р.Кеттелом була сконструйована наукова модель, що спирається, насамперед, на розкриття основних рис особистості, відома під назвою структурної теорії рис. Якщо особистість полягає в тому, що саме дозволяє передбачати поведінку людини, визначати її реакції, тоді неодмінними є структури, що виявляються в поведінці – риси, підпорядковані класифікації (інакше – фактори). Серед них наявні такі: поверхневі й вихідні (спостережувані й основоположні), конституційні та сформовані зовнішнім середовищем, загальні й унікальні. При цьому вплив соціальних та психофізіологічних чинників не заперечується, а конфігурації рис визначаються істотністю того чи іншого навантаження за процедурою факторного аналізу, – така засада організації дослідження також не скасовує унікальності поєднання рис кожної окремої особистості і, водночас, допомагає розумінню загальних поведінкових принципів.

Методика складається зі 105 питань, відповідь на які передбачає вибір одного з трьох запропонованих варіантів. В результаті обробки отриманих відповідей отримують оцінки 17-ти полярних факторів особи, у тому числі фактор самооцінки. На кожен фактор відводиться 6 питань (7 для фактора самооцінки, 8 для фактора інтелекту), розташованих з інтервалом в 17 пунктів

В порівнянні з іншими формами методики форма С має суттєві переваги, включно з більш стислим часом проведення, можливістю використання її у груповій роботі, більш узагальнених питаннях (які унеможливають надання передбачуваної бажаної відповіді). Питання сформульовані в ключі надання методики вигляду проміжної між самооцінкою та проєктивною, забезпечуючи цим більш адекватні відповіді досліджуваних. Існує можливість побудови за факторами індивідуальних графіків особистості – «профілей особистості». Інтерпретація 16 первинних факторів абсолютно ідентична для всіх форм методики Кеттелла.

Задля обробки отриманих даних використовувались математико-статистичні методи: t-критерій Стьюдента та багатофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) для незалежних вимірювань.

### Результати дослідження

**I.** Задля виявлення впливу негативних спогадів на самосприйняття особистості ми звертаємось до різниці між першим та другим вимірюванням опитувальника Р.Кеттелла. Відповідно до отриманих результатів порівняння за t-критерієм Стьюдента (Табл.1) виникає можливість говорити про наявність певних систематичних відмінностей.

Таблиця 1. Результати аналізу за t-критерієм розбіжностей між двома вимірюваннями

		Стандартне відхилення	Стандартна похибка середнього	<i>t</i>	<i>p</i>
В	«мислення»	1,67404	0,29593	2,746	0,010
С	«емоційна стабільність»	1,80026	0,31824	2,258	0,031
Н	«сміливість»	1,41279	0,24975	2,252	0,032
Q <sub>1</sub>	«радикалізм»	1,45601	0,25739	2,307	0,028
Q <sub>3</sub>	«самоконтроль»	1,99899	0,35338	3,007	0,005

Примітка: *t* - критерій Стюдента, *p* - статистична значущість (двостороння)

Актуалізація негативних спогадів значним чином відобразилась на емоційній стабільності досліджуваних (фактор С),  $t(31)=2,258$ ,  $p<0,05$ , їхньому баченні власної сміливості та боязкості (фактор Н),  $t(31)=2,252$ ,  $p<0,05$ , а також на притаманному рівні гнучкості чи ригідності поглядів (фактор Q<sub>1</sub>),  $t(31)=2,307$ ,  $p<0,05$ . Найбільші розбіжності між першим і другим вимірюванням були знайдені для фактору Q<sub>3</sub>, який відповідає за рівень самоконтролю. Тобто згадування неприємних переломних подій людиною сприяє змінам у сприйнятті контролю власної поведінки безпосередньо після моменту згадування,  $t(31)=3,007$ ,  $p<0,005$ . Проте за фактором В (інтелект) середня різниця,  $t(31)=2,746$ ,  $p<0,01$  свідчить не стільки про вплив негативних спогадів, скільки підпорядковується закономірностям зв'язку пам'яті й мислення.

Отже, наявність систематичних змін у самосприйнятті людей старшого віку після озвучування найбільш неприємних спогадів торкається передусім емоційної стабільності, сміливості і боязкості, гнучкості поглядів, а також рівня самоконтролю досліджуваних.

II. Неоднорідністю вибірки була продиктована необхідність виокремити широкі категорії, які би охоплювали всіх респондентів і дозволяли провести порівняльний аналіз. Увагу привертала не зовнішні формальні показники (як-то професія, вік чи стать), а різноманітні реакції і рішення з боку досліджуваних, що спостерігались впродовж експерименту і були пов'язані з особливостями його проведення. Центральні у всіх сенсах спогади-розповіді визначили орієнтацію дослідницької уваги на специфічні властивості історій досліджуваних: обсязі наданої інформації (малі, середні й довгі), активності оповідача в ролі героя розповіді (активний він або пасивний), наявності наративної структури, тематичної спрямованості тощо. Класифікація основних тем дозволила виокремити п'ять основних тематичних напрямків, серед яких: несправедливість або неприємна інформація, смерть, розлучення, родинні проблеми, почуття провини. Таким чином, було обрано сім категорій задля проведення

наступних етапів аналізу: час реакції, активність, обсяг розповідей, наявність експресії, наявність наративної структури в розповіді, застосування нікнеймів, тематика спогадів.

Завдяки дисперсійному однофакторному аналізу для повторних вимірювань було знайдено низку розбіжностей, поданих у таблиці 2. Серед них одразу було еліміновано всі результати для фактора В (інтелект), незастосовувані для підтвердження гіпотези про зв'язок пам'яті й особистості, адже вони апелюють до суто когнітивних можливостей досліджуваних.

Можемо стверджувати, що існують значущі відмінності самосприйняття між тими, хто швидко обирає і переповідає найбільш неприємний спогад, і тими, хто довго вагається, селекціонуючи відповідну пережиту ситуацію, за фактором А (відкритість або замкненість),  $F_{1,60}=5,7$ ,  $p<0,05$ , фактором О (схильність до почуття провини),  $F_{1,60}=6,5$ ,  $p<0,05$ , фактором Q<sub>2</sub> (самостійність),  $F_{1,60}=4,467$ ,  $p<0,05$ .

Було виявлено суттєву різницю у самооцінці власних рис особистості між тими, хто в розповіді про власні активні дії та їхні наслідки, і тими, хто надає перевагу переказати домінуючу роль на інших персонажів історії, за фактором С (емоційна стабільність),  $F_{1,60}=5,4$ ,  $p<0,05$ , фактором N (витонченість),  $F_{1,60}=6,6$ ,  $p<0,05$ , фактором Q<sub>4</sub> (внутрішня напруженість),  $F_{1,60}=5$ ,  $p<0,05$ . Найбільша різниця належить фактору Q<sub>3</sub> (самоконтроль), що стосується як розбіжностей між вимірюваннями,  $F_{1,60}=5,7$ ,  $p<0,05$ , так і міжгрупових неспівпадінь,  $F_{1,60}=11,4$ ,  $p<0,01$ .

Зовсім інші фактори привертють увагу при порівнянні даних за критерієм обсягу розповідей, а саме: існує значуща розбіжність самооцінки (фактор MD),  $F_{2,60}=6,28$ ,  $p<0,01$ , відкритості (фактор А),  $F_{2,60}=3,68$ ,  $p<0,05$ , незалежності (фактор Е),  $F_{2,60}=5,42$ ,  $p<0,01$ , сміливості (фактор Н),  $F_{2,60}=17,64$ ,  $p<0,01$ , та схильності до почуття провини (фактор О),  $F_{2,60}=4,73$ ,  $p<0,05$ , у тих, хто обирає різні варіанти обсягу відтвореного спогаду – від найбільш стисло до розлогого і деталізованого.

Таблиця 2. Рівні значущості для результатів однофакторного ANOVA

Фактор	Отриманий рівень значущості (p) для міжгрупового порівняння						
	Час реакції	Активність оповідача	Обсяг розповідей	Вияви експресії	Наративна структура	Наявність нікнейму	Тематична спрямованість
MD	–	–	0,01	–	–	–	–
A	0,05	–	0,05	0,01	–	–	0,01
C	–	0,05	–	–	0,05	–	–
E	–	–	0,01	–	–	0,01	0,05
F	–	–	–	–	–	–	0,05
G	–	–	–	–	–	0,05	–
H	–	–	0,01	0,01	–	–	0,05
I	–	–	–	0,05	–	–	0,05
L	–	–	–	–	–	0,05	0,01
M	–	–	–	–	–	–	0,01
N	–	0,05	–	–	–	–	–
O	0,05	–	0,05	–	–	–	–
Q <sub>1</sub>	–	–	–	–	–	0,05	0,01
Q <sub>2</sub>	0,05	–	–	0,01	–	–	–
Q <sub>3</sub>	–	0,01	–	–	–	–	–
Q <sub>4</sub>	–	0,05	–	–	0,01	–	–

Стосовно порівняння даних з урахуванням експресивності чи індивідуальності досліджуваних під час розповіді масмо відзначити появу феномену взаємодії факторів у ANOVA. Якщо стандартно ми отримали виразну різницю між реагуючими емоційно і відсторонено в їхній самооцінці (фактор A),  $F_{1,60}=11,67$ ,  $p<0,01$ , сміливості (фактор H),  $F_{1,60}=11,24$ ,  $p<0,01$ , чуттєвості (фактор I),  $F_{1,60}=5,28$ ,  $p<0,05$  самостійності (фактор Q<sub>2</sub>),  $F_{1,60}=9,21$ ,  $p<0,01$ , а також розбіжність самоконтролю (фактор Q<sub>3</sub>),  $F_{1,60}=5,54$ ,  $p<0,05$  першого і другого вимірів, то до цього додається напорування факторів аналізу. Отже, отримана взаємодія міжгрупових і «міжвимірних» різниць спостерігається для самооцінки,  $F_{3,60}=4,05$ ,  $p<0,05$ , сміливості,  $F_{3,60}=4,1$ ,  $p<0,05$ , самостійності,  $F_{3,60}=5,256$ ,  $p<0,01$ , й самоконтролю досліджуваних,  $F_{3,60}=4,87$ ,  $p<0,05$ .

Наративна структура висвітлюваного спогаду (або її відсутність) здатна провести демаркаційну лінію за фактором C (емоційна стабільність),  $F_{1,60}=7,02$ ,  $p<0,05$ , і фактором Q<sub>4</sub> (внутрішня напруженість),  $F_{1,60}=10,56$ ,  $p<0,01$ , причому фактор Q<sub>3</sub> (самоконтроль) отримує статистично значущу різницю лише при порівнянні двох вимірювань,  $F_{3,60}=4,87$ ,  $p<0,05$ .

Проте всі згадані в контексті критерію наративу фактори виявляють взаємодію «міжвимірних» і міжгрупових розбіжностей, що безпосередньо свідчить про вплив негативного спогаду на самосприйняття досліджуваних в залежності від особливостей конструювання розповіді.

Бажання або небажання вигадувати нікнейми для проходження методик визначає серйозні розбіжності за незалежністю (фактор E),  $F_{1,60}=7,88$ ,  $p<0,01$ , усвідомленістю (фактор G),  $F_{1,60}=4,01$ ,  $p<0,05$  підозрілістю (фактор L),

$F_{1,60}=4,08$ ,  $p<0,05$ , радикалізмом (фактор Q<sub>1</sub>),  $F_{1,60}=4,42$ ,  $p<0,05$ . Не зважаючи на очікувану «міжвимірну» різницю для фактора Q<sub>3</sub>, що відповідає за самоконтроль,  $F_{1,60}=5,1$ ,  $p<0,05$ , існує також взаємодія,  $F_{1,60}=2,8$ ,  $p<0,05$ , яка була знайдена і для фактору E,  $F_{1,60}=2,8$ ,  $p<0,05$ .

Нарешті, тематика розповідей дозволяє виокремити ширший репертуар розбіжностей, що представлені в таблиці і демонструють як різниці між групами за тематикою, так і взаємодію тем та порядку вимірювання. Міжгрупове порівняння висвітлює значущу різницю за такими факторами: A (відкритість), E (незалежність), F (стурбованість), H (сміливість), I (чуттєвість), L (довірливість), M (мрійливість), Q<sub>1</sub> (радикалізм). З-поміж них низка факторів: відкритість (фактор A), довірливість (фактор L), мрійливість (фактор M), витонченість (фактор N) та ступінь радикалізму (фактор Q<sub>1</sub>) природи досліджуваного - здатні змінюватись під впливом негативних спогадів в залежності від того, про що йдеться під час пригадування.

Звісно, ми не мали на меті отримати виключно достовірні історії з життя досліджуваних, проте саме питання провокувало респондентів звернутись до репертуару найбільш чітких спогадів, які, власне, і визначали особистісні зміни в рівній мірі так, як і висвітлені, відтворені епізоди.

Наостанок варто зазначити, що негативні спогади чинять певний вплив на зміни у баченні власної особистості – але по-різному: підвищується й знижується самооцінка, відмічається прагнення до конформності і утвердження самостійності, ріст самоконтролю, намагання стати більш практичними. Як було показано, ці зміни пов'язані з організацією тексту розповіді, супровідними реакціями, тематичною спрямованістю спогаду.

**III.** Перейдемо до більш детального аналізу цих даних.

На самооцінку, одержану після розповіді, вплинула тематика спогадів. Сімейні проблеми, зокрема конфлікти, розрив стосунків, а також смерть когось із членів родини, про що йшлося у розповіді, підвищували самооцінку (фактор MD). Це можна пояснити тим, що люди змогли, хоч і стисло по формі, але сказати про пережиту травму. Теми невдачі, зриву, провалу в професійному або сімейному житті приводили до зниження самооцінки. За формою це були наративи, на відміну від попередніх, і вони були з детальним описом дій героя розповіді, тобто досліджуваного, які привели до негативного результату, який був чітко сформульований: «...Це був цілковитий провал», «...Я всі свої помилки усвідомила...».

На емоційну стабільність (фактор С), зокрема її зміцнення, впливає можливість актуалізації травматичного досвіду, пов'язаного з родинними проблемами, близькими стосунками і довірою. Ці розповіді супроводжувались яскравими і спонтанними емоційними реакціями, хоча їм і передував деякий час обмірковування. За формою спогади характеризуються організованістю і деталізованістю («Спочатку я втрапив так, що висмикнули бандити, а після цього бандити викинули на острові Хортиця...», «А потім другим ударом було одразу, що він з нею не розмовляв...»), а за змістом – намаганням прояснити причини подій, окреслити їх наслідки і результати, представити альтернативні варіанти («...і вона мене врятувала. Ну, так я і залишилась жити», «Думав, якщо ще пару днів поубивають, то не витримаю і погоджусь з їхніми міркуваннями», «І найнеприємніше виходить тоді, що я можу її втратити»). Представлені спогади складають враження виважених, неодноразово обміркованих, таких, що зайняли своє місце в низці спогадів минулого у досліджуваних. Можливість прийняти травматичний досвід, актуалізувати його і інкорпорувати в своє життя, побачивши в ньому джерело емоційного ресурсу, сприяло зміцненню емоційної стабільності.

В той же час деякі розповіді про неприємні новини та несправедливість, з якою зіткнулись досліджувані, були емоційно стриманими, незабарвленими, без будь-якої експресії. Вони могли бути як стислими і лаконічними («Найнеприємніший спогад пов'язаний з несправедливим обвинуваченням по роботі»), так і деталізованими, з подробицями різних умов подій. Така індіферентність в процесі розкриття найбільш неприємних спогадів може бути задалегідь обраною стратегією поведінки, здатної підкреслити стоїцизм, мужність, з якою вони

пережили важкі події і якою зараз ставляться до неприємного минулого. Тому цілком закономірно, що і у сприйнятті власної особистості після озвучення неприємних спогадів вони дотримуватимуться ідеї про підкреслену важливість збереження серйозності, покладання виключно на власні сили, тверезе ставлення до життєвих труднощів. Як наслідок, такі особливості спогадів і їх викладення сприяли підвищенню рівня їхньої практичності, зниженню рівня мрійливості. Так чи інакше, передусім вони почали сприймати себе як більш пристосованих до непередбачуваного розвитку подій, утвердився їхній реалістичний погляд на речі після згадування пережитих неприємностей (фактор M).

Актуалізація негативних спогадів може впливати на підвищення власного самоконтролю (фактор Q3). Необхідність висвітлювати неприємні події власного минулого примушують людей уважніше ставитись до своїх висловлювань, емоційних реакцій. Проте в цьому разі простежується вплив імпліцитних настанов на реальні оцінки власних особистісних якостей. Хоча досліджувані демонстрували певні емоції і їм була притаманна експресія під час розповіді, у них відмічалось підвищення суб'єктивного самоконтролю. Це може пояснюватись прагненням оволодіти власною, ймовірно, надмірною емоційністю в ситуації пригадування і подати свої спогади більш виважено. Також присутня тенденція до підвищення самоконтролю у тих, хто починає розповідати не одразу, а вичікує деякий час, обираючи найбільш відповідний спогад.

Отже, самоконтроль починає впливати на досліджуваних ще до початку розповіді. В самих наративах (за обсягом більш стислих) центральним постає опис певного періоду, в якому акцентується його тривалість, яка важливіша, ніж одноразова подія: «...в дитинстві ходить у школу восени і весною по грязюці, в темноті», «І вже ми не спілкуємось з дочкою десь з осені 2015 року...», «те, що пов'язане з моєю мамою, яке тривало достатньо довго після смерті папи». Можливо, саме з тим, що охоплюється цілий часовий проміжок, перманентно забарвлений змістом внутрішнього переживання (відразу до ранішніх походів до школи, почуття відірваності від близьких людей, образа на матір, відчуття власної меншовартості тощо), самоконтроль стає необхідним в збереженні емоційної рівноваги і стійкості до тогочасних проблем.

Серед групи досліджуваних зустрівся і результат доволі парадоксального впливу неприємного спогаду, а саме суб'єктивне бачення підвищення власної безтурботності (фактор F). Цей спогад вирізняється з поміж інших своїм джерелом – якщо

загалом респонденти переповідали події, в яких були безпосередніми учасниками або ставали свідками, то в даному конкретному випадку жінка розповідає про перший день свого життя – історію, отриману від сторонніх осіб. Інтерпретація описуваної події належить виключно цій жінці, і здається, що може варіювати відносно її настрою, стану, поточної життєвої ситуації, висвітленню чого і сприяють особливості конструювання нарративу. Подана нею інтерпретація трагічної події (задушити немовля) пояснює і виправдовує рішення матері жінки («Мама переживала, що у нас було п'ятеро дітей, і вона думала: «Що я, народила в сорок першому році, почалася війна...»), до чого наприкінці додається прощення у відповідь на щире розкаяння. Вдячність до своєї рятувальниці супроводжує всю розповідь і завершує нарратив. Тобто прощення сприяло підвищенню суб'єктивної безтурботності, легкого ставлення до життя, вивільнення від тяжких переживань, якими трагічними не були згадувані події.

Ще одна закономірність стосується оцінки власної самостійності досліджуваними (фактор Q2). Розповідаючи про ситуації, які викликають почуття провини, у деяких досліджуваних підвищувався рівень своєї самостійності на противагу тим, хто визначав в якості найбільш неприємного спогаду несправедливість або складну сімейну ситуацію. До бачення більшої самостійності призводить не просто почуття провини (фактор O), а взяття вини, відповідальності за те, що сталося, на себе. В цьому випадку розповідь не має нарративної структури, вона за формою стисла, чітка і точна («Це, певно, той час, коли я випивав»).

У досліджуваних, які актуалізували свої спогади щодо неприємностей і сімейних негараздів у вигляді нарративу з більш-менш розгорнутою структурою, підвищилась конформність. Можна припустити, що і вибір теми, і спосіб викладення спогаду допомагають досліджуваним відчутти приналежність до інших людей зі схожими проблемами і переживаннями, якими можна обмінюватись і дістати підтримку чи розуміння з боку оточення.

Підсумовуючи, можна сказати, що обрана тематика розповіді про неприємну подію, форма цієї розповіді (стисла чи нарратив), визначення героя розповіді тощо вплинули на зміну описаних рис у самосприйнятті власної особистості.

### Дискусія

Одержані нами результати демонструють беззаперечний вплив пам'яті на особистість, хоча і в короткочасовій перспективі.

За результатами іншого дослідження (Lyubomirsky, Sousa, & Dickerhoof, 2006), було

виявлено позитивний вплив обговорення негативних спогадів на психологічне благополуччя, в той час як замовчування призводить до його погіршення. Зворотна ситуація характерна для висвітлення позитивних спогадів: психологічне благополуччя підвищується в разі актуалізації подій подумки, а от публічне обговорення ніяким особливим чином не змінює становища. Сенс названої закономірності обумовлюється потенційним привертанням підтримки з боку оточення в ситуації розповіді про травмуючі події.

Групою вчених (Ivcevic et al., 2008) було доведено, що вибір тем спогадів, на яких ґрунтується самооцінка, причому як позитивних, так і негативних, недавніх та більш віддалених у часі, відбувається поза культурними розбіжностями і є однаковим для представників різних етнічних груп. Однією з найбільш вдалих для пояснення вважається модель самореференційної мнемічної системи, що пов'язує автобіографічну пам'ять й особистість саме через вибудовування самооцінки в довго- або короткостроковій перспективі. Вже відзначалось, що особистісні зміни здатні успішно відбуватись за рахунок цілеспрямованого «переписання» - присвоєння альтернативного репертуару спогадів, конгруентних з «Я-ідеальним», проте можливість втілення такого безпосереднього впливу пам'яті на особистість залишається прерогативою усвідомленої і вмотивованої діяльності суб'єкта (Нуркова, & Василенко, 2013), що підтверджує ідеї Г.К. Середи стосовно ролі особистості відносно впливу на пам'ять. Маніпулювання самовизначальними спогадами дозволяє призводити до подібних особистісних зрушень завдяки відображенню цією категорією спогадів ядерної мотивації і провідних цілей особистості та її усталених рис. Таким чином, її варто розглядати в якості надійного засобу побудови міжфункціональних зв'язків в рамках підсистем особистості, а також для побудови зв'язків між особистістю та когнітивними процесами (Nourkova, 2022).

### Висновки

Вибір автобіографічних спогадів в якості ланки, здатної сполучити сфери особистості та мнемічних процесів, дозволив наблизитись до розуміння питання про взаємозв'язок і взаємовплив пам'яті й особистості, вперше висунутого й обґрунтованого у своїй доцільності послідовником Харківської психологічної школи Г. К. Середою.

Проведене експериментальне дослідження продемонструвало вплив пам'яті на сприйняття людиною деяких рис власної особистості. Було з'ясовано, що безпосередньо після актуалізації найбільш неприємних спогадів змінюється



самосприйняття власних рис особами старшого віку. Ці зміни торкаються передусім самоконтролю, сміливості, самооцінки, відкритості до спілкування, емоційної стабільності, мрійливості, внутрішньої напруженості, схильності до почуття провини, незалежності, радикалізму, підозрливості, стурбованості, чуттєвості, витонченості та усвідомленості.

Негативні спогади здійснюють певний вплив на зміни у баченні власної особистості, але у різних людей по-різному. Як було показано, ці зміни пов'язані з організацією тексту розповіді, супровідними реакціями, тематичною спрямованістю спогаду.

Самооцінка виявилась чутливою до тематики розповіді: розповідь про тяжкі сімейні проблеми її підвищували, а про професійні невдачі знижували. Поряд з тематикою впливала і форма розповіді: про сімейні проблеми розповідали стисло, а про професійні – у формі нарративу.

Емоційну стабільність підвищує можливість актуалізації травматичних подій, прийняття його як частини свого життя, знаходження йому місця у власному досвіді. Спогади про неприємні події, несправедливість, навпаки, були емоційно стриманими і незабарвленими, незважаючи на форму розповіді. У цих досліджуваних відмічався реалістичний підхід і практичність.

Актуалізація неприємних спогадів підвищувала самоконтроль з ціллю оволодіння своєю емоційністю і намаганням побудувати більш виважену і прийнятну розповідь, на що вплинув час, витрачений на обмірковування до початку розповіді.

Одержані результати підтвердили висунуту Г. К. Середою гіпотезу щодо впливу пам'яті на особистість, хоча і в межах нетривалого часу.

### Список використаних джерел

- Зинченко П. И. Непроизвольное запоминание : монография. Москва : Директмедиа Паблншинг, 2010. 717 с.
- Іванова О. Ф. Автобіографічна пам'ять як особистісний ресурс. *Проблеми особистісних ресурсів у навчальній та професійній діяльності* : матеріали наук.-практ. конф., 27-28 травня. 2021 р. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. С. 32-34.
- Іванова О. Ф. Культурна пам'ять і її вплив на автобіографічну пам'ять. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Серія "Психологія"*. 2017. Вип. 62. С.44-47. <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/9411>
- Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. СПб.: Речь, 2001. 112 с.
- Нуркова В. В. Культурно-исторический подход к автобиографической памяти : дисс.... д-ра психол. наук : 19.00.01. Москва, 2009. 661 с.
- Нуркова В. В., Василенко Д. А. Формирование вариативного репертуара самоопределяющих воспоминаний как средство развития самоидентичности. *Вестник РГТУ. Серия «Психология. Педагогика. Образование»*. 2013. №18 (119). <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-variativnogo-repertuara-samoopredelayayuschih-воспоминаний-как-средство-развitiya-samoidentichnosti-1>
- Серета Г. К. Избранные психологические труды. Харьков : ХНУ им. В.Н.Каразіна, 2010. 352 с.
- Baddeley, A. D., Eysenck, M. W., Anderson, M. C. Memory. Second edition. Hove [etc] : Psychology Press, 2015. 547 p. <https://docer.com.ar/doc/nx100ee>
- Brown, N. R. The possible effects of the COVID-19 pandemic on the contents and organization of autobiographical memory: A Transition-Theory perspective. *Cognition*. 2021. Vol. 212. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2021.104694>
- Cassol, H., Bonin, E., Bastin, C., Puttaert, N., Charland-Verville, V., Laureys, S., Martial, C. Near-Death Experience Memories Include More Episodic Components Than Flashbulb Memories. *Frontiers in psychology*, 2020. Vol. 11, №888. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00888>
- Fivush R., Habermas T., Waters T., Zaman W. The making of autobiographical memory: Intersections of cultures, narrative and identity. *International journal of psychology*. 2011. Vol. 46. P. 321–345 <https://doi.org/10.1080/00207594.2011.596541>
- Ivcevic, Z., Pillemer, D. B., Wang, Q., Hou, Y., Tang, H., Mohoric, T., Taksic, V. When we feel good and bad about ourselves: self-esteem memories across cultures. *Memory*. Hove, England, 2008. Vol. 16, №7. P. 703–711. <https://doi.org/10.1080/09658210802251406>
- LePort, A. K., Stark, S. M., McGaugh, J. L., Stark, C. E. Highly Superior Autobiographical Memory: Quality and Quantity of Retention Over Time. *Frontiers in psychology*. 2016. Vol. 6, № 2017. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.02017>
- Lyubomirsky S., Sousa L., Dickerhoof R. The costs and benefits of writing, talking, and thinking about life's triumphs and defeats. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2006. № 90. P. 692–708. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.4.692>
- Nourkova V.V. Self-defining Memories in the System of Self-Memory Interfunctional. *Cultural-Historical Psychology*, 2022. Vol. 18, №1. P. 79–89. <https://doi.org/10.17759/chp.2022180108>
- Patihis, L., Frenda, S. J., LePort, A. K. R., Petersen, N., Nichols, R. M., Stark, C. E. L., McGaugh, J. L., Loftus, E. F. False memories in highly superior autobiographical memory individuals. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2013. Vol. 110, №52. P. 20947–20952. <https://doi.org/10.1073/pnas.1314373110>
- Ross, M., Wang, Q. Why We Remember and What We Remember: Culture and Autobiographical Memory. *Perspectives on psychological science : a journal of the Association for Psychological Science*. 2010. Vol. 5, №4. P. 401–409. <https://doi.org/10.1177/1745691610375555>

O. IVANOVA (Olena Ivanova)

Doctor of Psychology, Professor,

Professor of the Department of General Psychology, School of Psychology,

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

A. BONDARENKO (Anastasiya Bondarenko)

Student of the School of Psychology

V.N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

### THE IMPACT OF NEGATIVE PERSONALITY MEMORIES ON THE FEATURES OF SELF-PERCEPTION

The question of the memory impact on personality is topical and requires experimental research. The article presents theoretical analysis of autobiographical memory aspects that can combine the areas of personality functioning and mnemonic processes. In the context of the development of G.K. Sereda's ideas about the relationship and interaction of memory and personality, an empirical study was conducted to elicit the impact of negative memories on self-perception characteristics of personality in middle-aged and older people. R. Cattell's Sixteen Personality Factor Questionnaire was chosen as a method of studying the peculiarities of self-perception. Between two stages of the questionnaire application, we used the autobiographical interview, designed to actualize negative memories, that took the position of experimental intervention and became a source of memories as a material for qualitative analysis. The study involved 32 participants from different professions with a middle age fluctuating near 57. It has been found that among middle-aged and older people the actualization of negative memories leads to certain changes in personality self-perception immediately after the process of recollection. Above all, these changes refer to self-control, courage, self-esteem, dominance, warmth, emotional stability, abstractedness, apprehension, self-reliance, openness to change, vigilance, liveliness, sensitivity, privateness and rule-consciousness. So undoubtedly, negative memories have some influence on changes in one's vision of one's own personality, but variously, in different ways. As it has been demonstrated, these changes are related to the organization of the narrative, the accompanying and following reactions, the thematic focus of the story etc. The obtained results confirmed G.K. Sereda's assumption about the impact of memory on the personality, at least within a short period of time.

**Key words:** autobiographical memory, narrative, personality, negative recollection, self-perception, character traits.

### References

- Baddeley, A. D., Eysenck, M. W., & Anderson, M. C. (2015). *Memory* (Second edition). Psychology Press. <https://docer.com.ar/doc/nx100ec>
- Brown, N. R. (2021). The possible effects of the COVID-19 pandemic on the contents and organization of autobiographical memory: A Transition-Theory perspective. *Cognition*, 212, 104694. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2021.104694>
- Cassol, H., Bonin, E., Bastin, C., Puttaert, N., Charland-Verville, V., Laureys, S., & Martial, C. (2020). Near-Death Experience Memories Include More Episodic Components Than Flashbulb Memories. *Frontiers in psychology*, 11, 888. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00888>
- Fivush, R., Habermas, T., Waters, T. E., & Zaman, W. (2011). The making of autobiographical memory: intersections of culture, narratives and identity. *International journal of psychology*, 46(5), 321–345. <https://doi.org/10.1080/00207594.2011.596541>
- Zinchenko, P. I. (2010). *Involuntary memory*. Moscow: Directmedia Publishing. [in Russian]
- Ivanova, O. F. (2021). *Autobiographical memory as a personal resource*, Proceedings of the scientific-practical conference "Problems of personal resources in educational and professional activities". Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Ukrainian]
- Ivanova, O. F. (2017). Cultural memory and its influence on autobiographical memory. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. A Series of «Psychology»*, (62), 44–47. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/psychology/article/view/9411> [in Ukrainian]
- Ivcevic, Z., Pillemer, D. B., Wang, Q., Hou, Y., Tang, H., Mohoric, T., & Taksic, V. (2008). When we feel good and bad about ourselves: self-esteem memories across cultures. *Memory* (Hove, England), 16(7), 703–711. <https://doi.org/10.1080/09658210802251406>
- Kapoustina, A. N. (2001). *The multifactorial personality technique of R. Kettell*. Sankt-Peterburg: Rec`. [in Russian]
- LePort, A. K., Stark, S. M., McGaugh, J. L., & Stark, C. E. (2016). Highly Superior Autobiographical Memory: Quality and Quantity of Retention Over Time. *Frontiers in psychology*, 6, 2017. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.02017>
- Lyubomirsky, S., Sousa, L., & Dickerhoof, R. (2006). The costs and benefits of writing, talking, and thinking about life's triumphs and defeats. *Journal of personality and social psychology*, 90(4), 692–708. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.4.692>
- Nourkova, V. V. (2009). *Cultural-historical Approach to Autobiographical Memory*. [Doctoral thesis, Moscow State University]. Moscow. [in Russian]
- Nourkova, V. V. (2022). Self-defining Memories in the System of Self-Memory Interfunctional Relationships. *Cultural-Historical Psychology*, 18(1), 79–89. <https://doi.org/10.17759/chp.2022180108> [in Russian]

- Nourkova, V. V., & Vasilenko, D. A. (2013). Forming of variative repertory of self-defining recollections as mean for developing of self-identity. *RSUH/RGGU Bulletin. Series: Psychological Studies*, 18 (119), 11–30. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-variativnogo-repertuara-samoopredelyayuschih-vospominaniy-kak-sredstvo-razvitiya-samoidentichnosti-1/viewer> [in Russian]
- Patihis, L., Frenda, S. J., LePort, A. K. R., Petersen, N., Nichols, R. M., Stark, C. E. L., McGaugh, J. L., & Loftus, E. F. (2013). False memories in highly superior autobiographical memory individuals. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 110(52), 20947–20952. <https://doi.org/10.1073/pnas.1314373110>
- Ross, M., & Wang, Q. (2010). Why We Remember and What We Remember: Culture and Autobiographical Memory. *Perspectives on psychological science : a journal of the Association for Psychological Science*, 5(4), 401–409. <https://doi.org/10.1177/1745691610375555>
- Sereda, G. K. (2010). *Selected psychological works*. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University. [in Russian]

Стаття надійшла до редакції 19.04.2022 (The article was received by the Editorial office on 04.19.2022)

Стаття рекомендована до друку 21.05.2022 (The article is recommended for publication on 05.21.2022)

---